

Żywotne obszary wiejskie w myśl idei rozwoju zrównoważonego

Kamila Musiał^{id}, Anna Szumiec^{id}

*Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Systemów i Środowiska Produkcji,
ul. Krakowska 1, 32-083 Balice k. Krakowa*

Głównym użytkownikiem przestrzeni geograficznej i produkcyjnej w Polsce jest nadal rolnictwo, które podtrzymuje istniejące ekosystemy półnaturalne związane z agro-ekosystemami, chroniące liczne gatunki roślin i zwierząt, zwłaszcza bezkręgowców. Dla oceny rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich szczególnie istotny wydaje się poziom przemian w krajobrazie kulturowym, na który składa się mozaika obszarów zalesionych, użytków zielonych, pól uprawnych oraz terenów zabudowanych. Jest on wizualnym odzwierciedleniem przestrzeni w jego różnych stanach i jest uzależniony od jego tzw. antropogenizacji. Kwestią do rozstrzygnięcia jest jednak, w jakich proporcjach powinny być zachowane lub kształtowane te sposoby zagospodarowania krajobrazu wiejskiego oraz jak powinny zmieniać się w zależności od udziału obszarów szczególnie cennych przyrodniczo, deniwelacji czy natężenia sieci osiedleńczej. Agresywna i nieracjonalna gospodarka przekształca środowisko przyrodnicze powodując jego degradację, co jest niebezpieczne także dla człowieka, gdyż jest on istotą zależną od usług świadczonych przez ekosystemy (Knutelski, 2018; Musiał i Grygierzec, 2019). Od wielu dekad wdrażane są różne rozwiązania prowadzące do zahamowania negatywnych procesów, jak utrata siedlisk i bioróżnorodności, będących rezultatem z jednej strony intensyfikacji rolnictwa, a z drugiej procesu przeciwnego, prowadzącego do zaprzestania użytkowania rolno-

go i zaprogramowania jest sytuacja tych obszarów, które tradycyjnie są rolnicze, a jednocześnie charakteryzują się niekorzystnymi warunkami gospodarowania. Mimo niesprzyjającej sytuacji, w jakiej znajdują się tam drobne gospodarstwa rolne, istnieje często chęć i potrzeba utrzymania rolniczego krajobrazu i żywotności takich obszarów wiejskich.

Podstawą koncepcji zrównoważonego rozwoju, czyli takiego który pozwala na optymalne korzystanie z zasobów środowiska z uwzględnieniem wielofunkcyjności i bez zaburzenia równowagi przyrodniczej, jest poszukiwanie równowagi pomiędzy poszczególnymi jego składowymi (Kostecka, 2009; Bugno i Durak, 2018). Wraz z pojęciem zrównoważonego rozwoju pojawiło się także sformułowanie związane ze zrównoważonym rozwojem regionalnym, które w praktyce oznacza równoważenie rozwoju różnych regionów z uwzględnieniem optymalnego wykorzystania przestrzeni i zasobów naturalnych danego kraju (Świąder, 2015). Poza potrzebą zachowania na obszarach wiejskich rolnictwa i gospodarstw rolnych ważne jest, aby nadal ulegały wzmocnieniu pozarolnicze funkcje wsi, w tym rozwój różnych form przedsiębiorczości związanej zarówno z gospodarstwami rolnymi, jak i z innymi sektorami gospodarki. Obszary wiejskie, a szczególnie te znajdujące się na terenach cennych przyrodniczo i krajobrazowo, objęte różnego typu obszarami ochrony przyrody, coraz bardziej borykają się z konfliktami, które można określić jako sprzeczności pomiędzy gospodarką a ekologią. Wpływają na to zwiększające się reżimy

ekologiczne, stwarzające znaczące już obecnie lub dominujące problemy w rozwoju infrastruktury, zwłaszcza drogowej, ale także i niektórych form działalności przedsiębiorczej. Z drugiej strony, przykładem pozytywnej polityki proekologicznej może być Wspólna Polityka Rolna, systematycznie dostosowywana do zmieniających się uwarunkowań. W jej ramach już od lat 80. XX w. wdrażana jest zasada, aby ochronę środowiska traktować jako integralną część polityki rolnej (Adamowicz, 2000). Celem opracowania o charakterze przeglądowym jest próba charakterystyki wybranych warunków koniecznych dla zachowania żywotności obszarów wiejskich, bez jednoczesnego nadmiernego wpływu człowieka na środowisko przyrodnicze.

Wieloaspektowość problemu zrównoważenia

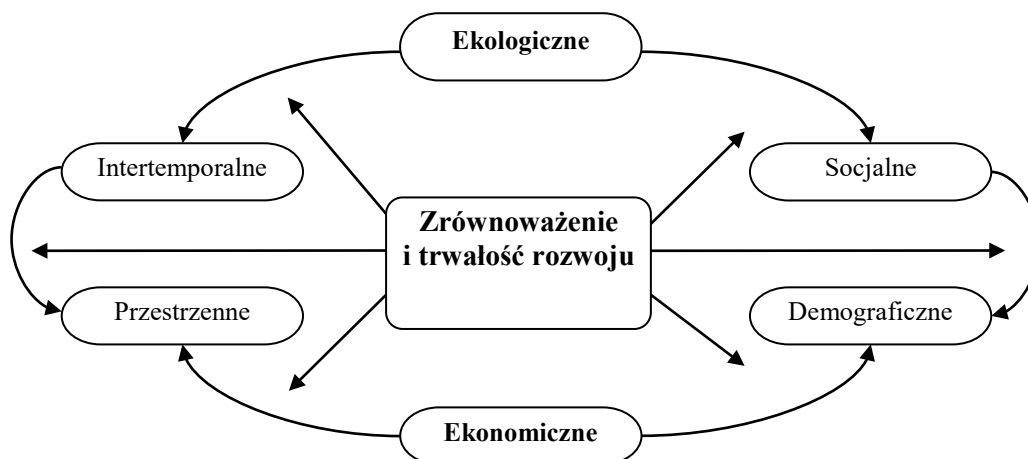
W Polsce, wdrażającej zarówno Wspólną Politykę Rolną, jak też i zdecydowanie mniej precyzyjnie określoną politykę ekologiczną, w odniesieniu do rolnictwa nadal są aktualne tezy proponowane przez Wosia (1998). Według tych założeń, rolnicy są mandatariuszami znaczącej części zasobów naturalnych i od nich w dużym stopniu zależy zachowanie tych zasobów w dobrym stanie dla przyszłych pokoleń. Ponadto, Polska podpisując liczne zobowiązania międzynarodowe wzięła na siebie określone obowiązki w zakresie ochrony środowiska, w którym prowadzona jest produkcja rolnicza. Wiąże się to z koniecznością redukcji tych zanieczyszczeń, które mają istotny wpływ na jakość żywności. Dobra środowiskowa są w takim samym stopniu elementem dobrobytu społecznego, jak wytwarzane przez człowieka dobra materialne i usługi. Nie zawsze są one jednak wystarczająco doceniane, gdyż – zwłaszcza na obszarach wiejskich – są nadal łatwo dostępne (Musiał i Musiał, 2020). Z uwagi na wieloaspektowość problemu zrównoważenia rozwoju, zagadnienie to może być rozpatrywane w różnych wymiarach – poprzez poszukiwanie dynamicznej równowagi globalnej lub cząstkowej. Złożoność osiągnięcia równowagi wynika z interesów różnych podmiotów gospodarczych i konsumentów środowiska, wzajemnych ich

powiązań, uwarunkowań i zachodzących sprzężeń zwrotnych. Stąd też, bardzo trudno jest w konkretnych warunkach, w danym regionie, strukturze społeczno-ekonomicznej i demograficznej o wypracowanie rozsądnego kompromisu.

Osiągnięcie zrównoważenia i trwałości rozwoju oznacza, według Majewskiego (2008), zmierzenie się z trzema podstawowymi wyzwaniami: ekonomicznym, społecznym oraz ekologicznym. Jednak taka równowaga może mieć wymiar znacznie szerszy aniżeli w klasycznym trzyczynnikowym ujęciu rozwoju zrównoważonego. Propozycją może być analiza i ocena aż 6 wymiarów: ekologicznego, ekonomicznego, socjalnego, demograficznego, przestrzennego oraz intertemporalnego (Roszkowska, 2007). Równowaga ekologiczna to głównie maksymalizacja korzyści netto z rozwoju gospodarczego przy jednoczesnym zachowaniu użyteczności i jakości zasobów naturalnych. Równowaga ekonomiczna to takie ukształtowanie czynników rozwoju, które optymalizuje wykorzystanie czynników produkcji, zapewniając postęp ekonomiczny. Wiąże się z nią także równowaga socjalna, polegająca na rozłożeniu dobrobytu pomiędzy różne grupy społeczne, które go tworzą. Z kolei, równowaga demograficzna osiągnięta jest wówczas, gdy procesy demograficzne dostosowane są do procesów ekologicznych i pojemności środowiska. Wówczas nie zachodzi dysonans w funkcjonowaniu w danym środowisku gospodarki i społeczeństwa. Zjawiska te w celu osiągnięcia równowagi powinny zachodzić w trwałym i zrównoważonym środowisku przestrzennym. Ostatnim wymiarem wielokryterialnej oceny zrównoważenia rozwoju jest równowaga intertemporalna, która oznacza brak istotnego uszczerbku w możliwości zaspokajania analogicznych do obecnych potrzeb przez przyszłe pokolenia (ryc. 1). Nie jest jednak możliwa pełna substytucja w zakresie odrębnie ocenianych czynników określających rozwój ekonomiczny, ekologiczny i społeczny. Choć o proporcjach tych czynników każdorazowo decyduje ich cena, to rozwój zrównoważony nie może tu być określony tylko przez jeden punkt równowagi.

W określonych warunkach ekonomicznych, środowiskowych czy społecznych kształtuje się inny punkt równowagi i inna długość analizowanych wektorów. Przykładowo, na obszarach cennych

ekologicznie wektor określający rozwój ekologiczny powinien być zapewne dłuższy od wektora określającego stan rozwoju ekonomicznego. Z kolei, w miastach powstałe relacje będą odwrotne.

Ryc. 1. Wielokryterialne wymiary oceny zrównoważenia rozwoju

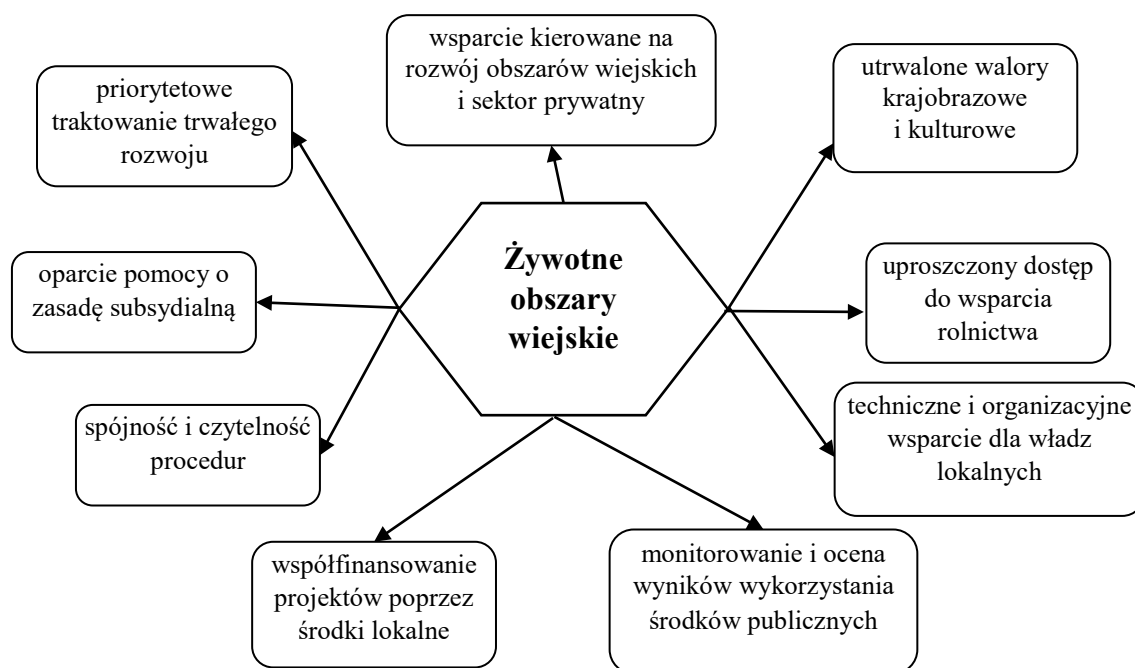
Fig. 1. Multi-criteria dimensions of assessment of the sustainable development

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Roszkowska (2007) i Musiał, Musiał (2020)/ Source: authors' own elaboration based on Roszkowska (2007) and Musiał and Musiał (2020)

Rozwój obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej oraz jego kierunki w kontekście zrównoważenia opisuje Deklaracja z Cork, pt. „Żywyte obszary wiejskie”, przyjęta w 1996 r. (ryc. 2). Zwrócono w niej uwagę zarówno na potrzebę trwałości rozwoju obszarów wiejskich, która musi być podniesiona do rangi priorytetu, jak też na celowe wsparcie inicjatyw mogących sprzyjać temu rozwojowi (Heydrich, 1997). Polityka ta miała za zadanie utrwalanie zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych wsi oraz zapewnianie różnorodności terenów wiejskich. W odniesieniu do rolnictwa miała opierać się o radykalne uproszczenia w zakresie

różnorodnych form reglamentacji. Wdrażanie programów rozwojowych mających charakter przedsięwzięć zrównoważonych było oparte o inicjatywy lokalne, spójne i czytelne procedury oraz udział środków finansowych pochodzących ze szczebla lokalnego.

Aby działania te były skuteczne, społeczności lokalne uzyskały pomoc techniczną i szkoleniową oraz zróżnicowane wsparcie o charakterze instytucjonalnym. Ponadto, środki publiczne, które zostały przeznaczone na rozwój, w celu ich właściwego rozdysponowania wymagały wprowadzenia czytelnych procedur monitoringu i ocen.

Ryc. 2. Podstawowe wytyczne Deklaracji z Cork z 1996 r.

Fig. 2. Basic guidelines for the Cork Declaration of 1996

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Heydrich (1997) i Musiał, Musiał (2020)/Source: authors' own elaboration based on Heydrich (1997) and Musiał and Musiał (2020)

W oparciu o Deklarację z Cork, w dniach 5 i 6 września 2016 r. odbyła się europejska konferencja poświęcona rozwojowi obszarów wiejskich. W jej wyniku została podpisana deklaracja z Cork 2.0 pt. „Lepsze życie na obszarach wiejskich”. Deklaracja ta kładzie nacisk na kluczową rolę obszarów i społeczności wiejskich we wdrażaniu celów zrównoważonego rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych. Przyjęto w niej, że obszary wiejskie oraz pośrednio i ich społeczności, które stanowią miejsce życia dla ponad połowy mieszkańców Unii Europejskiej, pełnią kluczową rolę we wdrażaniu celów zrównoważonego rozwoju (Jeżyńska, 2018). W deklaracji zwrócono uwagę na świadomość istnienia gospodarczej, środowiskowej i społecznej różnorodności, która charakteryzuje obszary wiejskie w Europie, stanowiące łącznie trzy czwarte jej terytorium. Duży nacisk został położony na rolę obszarów wiejskich w zachowaniu różno-

rodnych, przyrodniczych i kulturowych krajobrazów Europy oraz jej różnorodnego dziedzictwa. Została wskazana wartość zasobów wiejskich w kontekście ich zdolności do oferowania zrównoważonych rozwiązań dla obecnych i przyszłych wyzwań społecznych, które dotyczą wszystkich mieszkańców Unii. Zalicza się do nich m.in.: zapewnienie bezpiecznych i zrównoważonych źródeł żywności wysokiej jakości, rozwijanie gospodarki o obiegu zamkniętym, rozszerzanie zakresu biogospodarki, wspieranie oszczędnego gospodarowania zasobami, przeciwdziałanie dalszym zmianom klimatu oraz ograniczanie zależności od paliw kopalnych.

Według tej deklaracji oczekuje się również, że gospodarka i przedsiębiorstwa na obszarach wiejskich UE będą w coraz większym stopniu korzystały z cyfryzacji oraz wiedzy i możliwości, jakie daje cyfrowa transformacja w celu zoptymalizowania w sposób zrównoważony pro-

dukcji na obszarach wiejskich. Według deklaracji z Cork 2.0., wzrost gospodarczy i zrównoważony rozwój nie wykluczają się wzajemnie i mogą być wspierane przez innowacje dotyczące technologii, praktyk, procesów, kwestii społecznych i organizacyjnych. Ważna była tutaj świadomość roli, jaką rolnictwo i leśnictwo odgrywają w kształtowaniu krajobrazu oraz znaczenia rolników i leśników jako gospodarzy terenów wiejskich i głównych dostawców środowiskowych dóbr publicznych oraz usług związanych z różnorodnością biologiczną, glebami, wodą i działaniami w dziedzinie klimatu (Deklaracja Cork 2.0., 2016). Dlatego też, wśród

uczestników tej konferencji znaleźli się m.in.: rolnicy i leśnicy, ekolodzy, naukowcy, przedstawiciele instytucji zarządzających PROW, organizacji pozarządowych i Krajowych Sieci Obszarów Wiejskich. Głównym celem było wspólne opracowanie nowej deklaracji odzwierciedlającej zmieniające się wyzwania i możliwości w zakresie polityki rozwoju obszarów wiejskich Europy od czasów pierwszej Deklaracji z Cork z 1996 r. (Rural Connections, 2016). Druga sesja warsztatów objęła kwestie przekrojowe oraz kluczowe przesłania dotyczące środowiska, klimatu i wód obszarów wiejskich (ryc. 3).

Ryc. 3. Deklaracja z Cork 2.0. z 2016 r. – środowisko, klimat i wody obszarów wiejskich

Fig. 3. The Cork 2.0. Declaration of 2016 – rural environment, climate and water

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rural Connections (2016)/Source: authors' own elaboration based on Rural Connections (2016)

Jedno z kluczowych przesłań dotyczyło konieczności zapewnienia spójności długofalowych, prostszych i proporcjonalnych pod względem środków kontroli oraz sankcji strategii wpływających na środowisko obszarów wiejskich. Kwestie przekrojowe w tym aspekcie dotyczyły m.in. przeciwdziałania zmianom klimatycznym, jak i przystosowywania się do tych zmian, które są już odczuwalne dla środowiska, jak i człowieka, bioróżnorodności, czy jakości wody. Istotne było także podnoszenie świadomości odnośnie potrzeby zachowania krajobrazu oraz dziedzictwa kulturowego danego regionu oraz efektywne wykorzystanie dostępnych zasobów.

Żywozne obszary wiejskie a środowisko

Mozaikowate, niewielkie i porośnięte wieloma gatunkami roślin uprawnych pola, wzbogacone różnorodnymi gatunkami dziko rosnącymi, którym towarzyszą dodatkowo liczne miedze, ścieżki, drogi śródpolne, tarasy, pojedyncze drzewa czy zagajniki, tworzą bardzo ceniony pod względem przyrodniczym krajobraz kulturowy. Taka forma zagospodarowania stoi jednak w ostrej sprzeczności do cenionych ze względów technologicznych dużych i prosto wytyczonych pól uprawnych, z uproszczonym zmianowaniem, wysokim nawożeniem i chemizacją, warunkującą wydajność i decydującą o opłacalności produkcji. W istocie ta druga forma zapewnia obecnie możliwość utrzymania się, a przez to żywotność obszarom wiejskim. Przykładem sprzeczności gospodarczych i ekologicznych, który od lat wzbudza spore emocje wśród samorządowców i mieszkańców danych terenów, jak i instytucji odpowiedzialnych za ochronę środowiska jest sieć Natura 2000. Jej celem jest skuteczna ochrona najcenniejszych europejskich siedlisk naturalnych i półnaturalnych oraz gatunków roślin i zwierząt w połączeniu z poszanowaniem praw własności i prawa społeczności lokalnych do zrównoważonego rozwoju. Zasadą jest, aby ochrona przyrody była realizowana nie poprzez zakazy w gospodarowaniu, ale dzięki partnerstwu zainteresowanych stron. Wdrażanie systemu ochrony przyrody poprzez program Natura 2000 powoduje jednak

pojawienie się różnorodnych konfliktów, zwłaszcza pomiędzy interesami ekonomicznymi i ekologicznymi. Wynika to z faktu, że liczne obszary Natura 2000 są wyznaczane także w miejscach intensywnej działalności ludzkiej, co ogranicza dobór działalności gospodarczych. Skutkuje to także koniecznością podejmowania długotrwałych starań o zezwolenia inwestycyjne, w tym zwłaszcza w zakresie infrastruktury komunikacyjnej (Chmielewski, 2009). Z drugiej strony, prowadzenie gospodarki rolnej na obszarach Natura 2000 stwarza szanse na skorzystanie z podwyższonych stawek za realizację wybranych pakietów rolno-środowiskowo-klimatycznych. Obszary chronione to także lepszy wizerunek dla danego terenu w zakresie stanu środowiska przyrodniczego, a więc i większe szanse na pozyskanie m.in. turystów, wczasowiczów, kuracjuszy. Interesy ekonomiczne i ekologiczne rozkładają się więc niejednoznacznie dla różnych grup podmiotów gospodarczych i beneficjentów.

W kwestii zarządzania środowiskiem, przy zachowaniu wypracowanej na forum międzynarodowym i utrwalonej w zapisach konstytucji zasady rozwoju zrównoważonego, w szczególności wobec obszarów cennych przyrodniczo, na pierwszy plan wysuwa się określenie społecznie pożądanego i wieloaspektowego, akceptowanego przez różne środowiska zakresu eksploatacji zasobów środowiska przyrodniczego, w tym także przez rolnictwo. W polityce ekologicznej już obecnie, a szczególnie mając na względzie modyfikację instrumentów ekonomicznych w najbliższych latach, należy dążyć do rozszerzenia liczby płatników obciążeń związanych z użytkowaniem środowiska. Odnosi się to zarówno do eksploatacji jego zasobów oraz bezwzględnie uporządkowania gospodarki wodno-ściekowej, gospodarki odpadami komunalnymi i przemysłowymi, w połączeniu z powszechnością zbiórki, segregacją i recyklingiem. Konieczne jest wdrożenie i bezwzględne przestrzeganie tzw. dobrych praktyk w szeroko pojętym obszarze: życie gospodarcze – środowisko. Niezbędne jest uszczelnienie systemu pobierania opłat, podatków i innych danin związanych z korzystaniem ze środowiska, aby stanowiły one motywację dla postaw prośrodowiskowych.

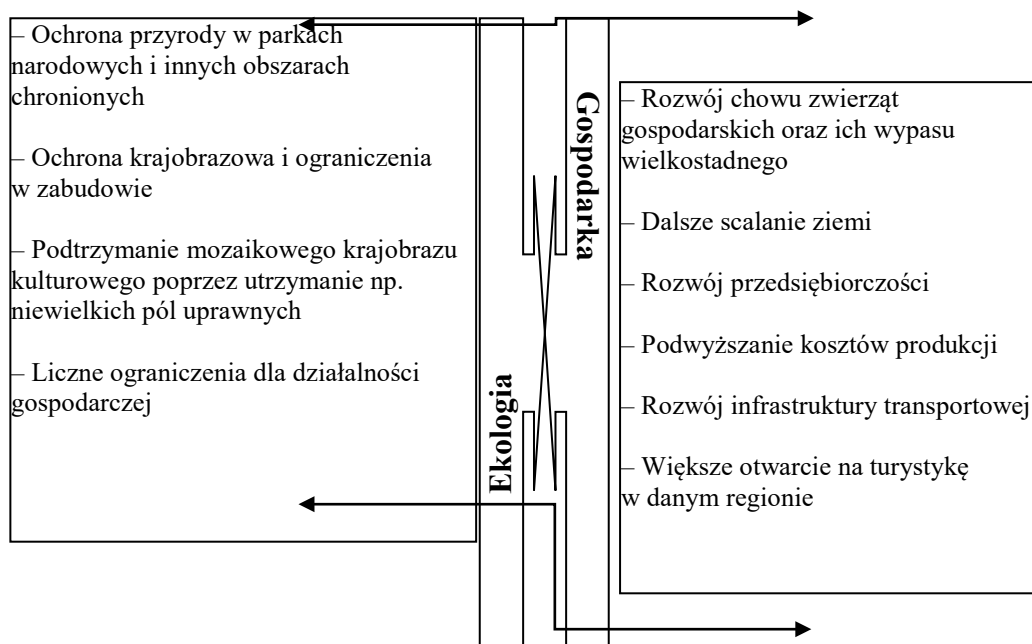
Działania o charakterze proekologicznym, dotyczące zarówno produkcji, usług, jak też konsumpcji i zachowań gospodarstw domowych, powinny także zyskiwać wsparcie po stronie obniżania podatków. Powinna być wspierana finansowo i organizacyjnie konsumpcja zmniejszająca obciążenie środowiska oraz rozwój inwestycji proekologicznych.

Nadmieniona już wcześniej złożoność problematyki zmienności uwarunkowań rozwojowych oraz specyfika geograficzna, przyrodnicza, gospodarcza i społeczna obszarów wiejskich nie pozwalają na sformułowanie powszechnie akceptowanej koncepcji rozwoju zrównoważonego. W odniesieniu do problematyki zagospodarowania przestrzennego czytelne wskazania są zawarte w koncepcji zagospodarowania kraju (Zaktualizowana koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju, 2006). W niemal wszystkich takich koncepcjach na pierwszym miejscu stawiany jest człowiek, jego warunki życia i pracy, które decydują o ciągłości i podtrzymywaniu rolniczego i leśnego zagospodarowania przestrzeni produkcyjnej, która to działalność powinna być powiązana ze środowiskiem przyrodniczym, społecznym i kulturowym (Ślusarz, 2005). W odniesieniu do warunków społeczno-gospodarczych i przyrodniczych (przykładowo w południowej części Polski) obserwowane są istotne sprzeczności pomiędzy regionalnymi i lokalnymi interesami ekonomicznymi, ekologicznymi, a nawet społecznymi. Dotyczą one społeczności lokalnych, ujmowanych jako całość różnych grup interesu, gospodarstw domowych, przedsiębiorców, mieszkańców, turystów itp. Główne pola konfliktów dotyczą ekonomii i ekologii danego regionu, gdyż rolnicy, a także w dużym stopniu drobni przedsiębiorcy nadal traktują dobra przyrody w zasadzie jako ogólnodostępne i „niczyje”. Rozwinięciem takiego spojrzenia jest mniemanie, że szkody przez nich wyrządzane są znikome w skali subregionu czy kraju, przez co nie stanowią problemu. Dość powszechne w środowiskach wiejskich w różnych częściach Polski są nadal poglądy, że zanieczyszczenie i inne straty w środowisku to problem i koszt dla władz lokalnych, a nie dla lokalnych społeczności. Realia prawne są jednak takie, że płaci „zanieczyszczający”, co

jest częstym polem konfliktu w sytuacji konieczności powszechnego obecnie wdrażania zbiórki odpadów i ich segregacji. Polem takiego konfliktu może być także rozwój na dużą skalę chowu i hodowli zwierząt gospodarskich, jak i ogólnie dalszy rozwój przedsiębiorczości. Dotyczy to również kwestii związanej ze scalaniem ziemi, co mocno ingeruje w zastany krajobraz kulturowy (ryc. 4).

Problemem dla środowiska naturalnego obszarów wiejskich jest z pewnością także większe otwarcie się na turystykę w pewnych regionach, co jednak może pozytywnie wpłynąć na żywotność części takich obszarów. Turyści, stanowiący coraz liczniejszą grupę osób przybywających na obszary wiejskie, chętniej odwiedzają miejscowości położone na obszarach cennych krajobrazowo i biotycznie, np. bogato urzeźbionych lub objętych różnymi obszarowymi formami ochrony przyrody. Dotyczy to zwłaszcza miejscowości położonych w pobliżu parków narodowych lub w parkach krajobrazowych. Jednak w sytuacji, gdy kumulacja ruchu turystycznego jest tam bardzo wysoka, bez wątpienia powstają różnorodne zagrożenia dla przyrody, która jest „zadeptywana”, zaśmiecana, obciążana hałasem itp. Stąd, nadmierne lansowanie i agresywny marketing miejscowości turystycznych jest odroczonym „wołaniem” nie o rozwój, ale wręcz o stopniowy ich upadek. Przerost obciążenia w stosunku do pojemności turystycznej powoduje degradację ekologiczną przez nadmierne obciążenie środowiska. W efekcie prowadzi to do regresu ruchu turystycznego w takich obszarach wiejskich, jak to już miało miejsce w wielu miejscowościach położonych na obszarze Alp.

Prawo państwowe i uchwalone lokalne ograniczenia w przeznaczaniu gruntów na cele nierolnicze, w tym zwłaszcza zabudowę, za czym przemawia interes ekologiczny, stoją w sprzeczności z zamierzeniami biznesu, zwłaszcza rozbudową obiektów hotelarskich oraz budownictwa o charakterze rezydencjalnym. Poszukiwanie tzw. złotego środka jest tu bardzo trudne i często staje się powodem konfliktów pomiędzy miejscową społecznością i mającymi reprezentować jej interesy lokalnymi władzami.

Ryc. 4. Przykładowe pola konfliktu interesów ekologicznych i gospodarczych w aspekcie zachowania zasad rozwoju zrównoważonego w obszarach wiejskich

Fig. 4. Examples of the areas of conflict for ecological and economic interests in the aspect of maintaining the principles of sustainable development in rural areas

Źródło: opracowanie własne/Source: authors' own elaboration

Konflikt podobnego typu może dotyczyć osób fizycznych, właścicieli ziemi rolniczej – położonej np. na stoku o cechach sprawiających, że jest on atrakcyjny dla narciarzy – a podmiotami gospodarczymi organizującymi trasy narciarskie (głównie właścicielami wyciągów). Rolnicy mieszkający w pobliżu nartostrad są często przeciwnikami sztucznego zaśnieżania, gdyż nadmiar śniegu zagraża w okresie roztopów ich zagrodom i użytkom rolnym. Obawiają się również, że jakość wody używanej do zaśnieżania nie jest wystarczająco dobra, aby było to bezpiecznie dla ich użytków rolnych, na których wypasają zwierzęta gospodarskie. Często rolnicy w konfrontacji z właścicielami wyciągów znajdują sojuszników wśród ekologów, którzy takie nadmierne obciążenie miejscowości dużą koncentracją ruchu turystycznego traktują jako realne zagrożenie dla środowiska przyrodniczego. Rolnicy – właściciele stoków, wywołując konflikt z właścicielami wyciągów chcą uzyskać satysfakcjonujące czynsze

dzierżawne, wzmacniając w ten sposób ekonomicznie swoją rodzinę oraz lokalną społeczność. Poprzez negocjowanie nowych warunków dzierżawy następuje wówczas raczej pozorne rozbrajanie konfliktu ekonomicznego – ekologicznego, jak i społecznego (Musiał, 2008).

W obszarach cennych przyrodniczo, chronionych, czy np. górskich, zwykle mających status podwyższenia reżimów ekologicznych, należy dążyć do podtrzymywania bazy ekonomicznej, jaką tworzą rolnictwo i leśnictwo oraz dziedziny gospodarcze bezpośrednio z nimi związane. Podtrzymywanie to może wiązać się z potrzebą dodatkowego, specjalnego zasilania finansowego części podmiotów gospodarczych. Należy czynić starania, aby ruch turystyczny, mający w sytuacji jego nasilenia istotne pozytywne znaczenie ekonomiczne, a negatywne ekologiczne, był możliwie równo rozkładany na większym terytorium kraju, a nie jedynie na wybranych, modnych enklawach. Zapobieganie to dążność do

szybkich zmian w sferze zasobów i nienadążania z infrastrukturą gospodarczą oraz w sferze ochrony środowiska i sferze społecznej. Aby rozwój przebiegał w kierunku jego równowagi, trwałości i samopodtrzymywalności, celowe jest dążenie do dywersyfikacji źródeł pozyskiwania dochodów mieszkańców subregionów. Monokultura zatrudnienia stwarza bowiem istotne potencjalne i realne zagrożenia w sytuacji zmiany koniunktury czy też mody w zakresie miejsca i sposobów wypoczynku itp. Wówczas, burząc tkankę demograficzną regionu i stwarzając warunki do ubożenia społeczności lokalnej inicjujemy stan nierównowagi, a w efekcie odstępstwo od zasad i prawidłowości rozwoju zrównoważonego. Powoduje to także narastanie różnorodnych konfliktów pomiędzy sprzecznymi interesami ekonomicznymi, ekologicznymi i społecznymi.

Sprawne zarządzanie ochroną środowiska i przyrody w dzisiejszych czasach coraz bardziej świadczy o sukcesie lub porażce gospodarek i systemów społecznych w wielu krajach europejskich. Dlatego też, nowe technologie odnośnie ochrony środowiska są wdrażane w celu wzmocnienia ochrony przyrody w wybranych ekosystemach wiejskich, jak również rolniczych. Aktywną implementację takich działań można uzyskać dzięki wzrastającej świadomości odnośnie potrzeby ochrony zasobów środowiska (Dimitrov i Ivanova, 2017; Seroka-Stolka i Jelonek, 2013). Z drugiej strony, brak zrównoważonego rozwoju zasobami ziemi jest uważany za jeden z głównych czynników jej degradacji. W ostatnich latach w Polsce główną kwestią stała się postępująca dezagraryzacja, uwidaczniająca się porzucaniem produkcji rolniczej, zwłaszcza w południowej części kraju. Proces ten sprzyja zmniejszaniu się bioróżnorodności na wcześniej istniejących gruntach ornych oraz użytkach zielonych, co wynika z braku kontynuacji zagospodarowania rolniczego. Z tego względu wielu badaczy postrzega rolnictwo ekstensywne lub średnio-intensywne jako efektywną formę utrzymania zrównoważonego krajobrazu w myśl idei rozwoju zrównoważonego (Daujanov i in., 2016; Musiał

i Musiał, 2017). Ta kwestia odnosi się jednak do środowiskowo zrównoważonej gospodarki oraz wymaga ustanowienia zasad, które mogłyby sformułować sposób działania prawa i implementowania go do odpowiednich instytucji (Brown, 2001; Hahn i Stavins, 1991; Power, 1996).

Idei zrównoważonego rozwoju pod względem wyzwań dla podtrzymania żywotnych obszarów wiejskich powinna służyć także istota Zielonego Ładu. Ten ostatni oznacza wdrażanie proekologicznego nurtu w gospodarce, wywodzącego się z neoklasycznej szkoły ekonomii środowiska, ekonomii ekologicznej oraz samej zintegrowanej i rozumianej interdyscyplinarnie koncepcji zrównoważonego rozwoju (Musiał i Szumiec, 2021). Zakłada to dalszy rozwój gospodarczy, który jednak w większym stopniu uwzględnia poszanowanie praw przyrody i zapewni, a przynajmniej będzie dążył do ciągłego podwyższania standardów ekologicznych i społeczno-kulturowych (Sulich, 2018). Polska już w okresie przygotowywania się do integracji z Unią Europejską podjęła się szczegółowego opracowania waloryzacji środowiska przyrodniczego na potrzeby jego ochrony i koegzystencji z rolnictwem. Opracowano wówczas szczegółowe analizy i oceny najważniejszych zasobów dzikiej przyrody, jak również agro-ekosystemów. Dotyczyło to m.in. starych odmian roślin użytkowych oraz rodzimych ras zwierząt hodowlanych, które powinny podlegać specjalnej ochronie. Bez tego np., prymitywne rasy zwierząt gospodarskich, z reguły niskowydajne i nieznanne na szerokim rynku europejskim, mogłyby ulec skrajnemu regresowi, a w efekcie zaniknąć (Kopeć i Kostuch, 2005). Nowa projekcja WPR 2021–2027, stanowiąca kontynuację dwóch poprzednich, wprowadza istotne zmiany w priorytetach i działaniach związanych ochroną środowiska i przyrody, także w aspekcie potrzymania żywotności obszarów wiejskich. Przewidziano w niej trzy działania związane z tą tematyką (Pe'er i in., 2019). Rozbudowane obszary wsparcia przewidziane zostały w planie strategicznym dla priorytetu „Ochrona środowiska i klimatu”. Jest tu

zawarty obszerny katalog działań dotyczących ochrony i zachowania dostępności do czystej wody, ograniczeń emisji gazów cieplarnianych oraz amoniaku, a także zapobiegania negatywnym skutkom gwałtownych zjawisk klimatycznych. Ochronie instytucjonalnej będą podlegać zasoby czystej wody i powietrza oraz bioróżnorodność. Celowi temu mają służyć korzystne dla środowiska praktyki odnoszące się do nowych technologii produkcji rolniczej, inwestycje prośrodowiskowe, a także stosowne działania służące wsparciu świadomości rolników w odniesieniu do środowiska i klimatu (Musiał i Musiał, 2021).

Podsumowanie

Jak dotąd, nie wypracowano zadowalających rozwiązań, chociażby modelowych, dla wzrostu i rozwoju gospodarczego, uwzględniających gospodarkę zasobami naturalnymi i ochronę środowiska. Próby takie czynione są jednak od lat, a ich efekty – szczególnie w sferze rolnictwa – budzą nadzieje. Przykładem takiej pozytywnej polityki proekologicznej może być Wspólna Polityka Rolna. Akcentuje ona trwałą rozwój gospodarczy, społeczny oraz ekologiczny. Polityka ta jest ponadto systematycznie dostosowywana do zmieniających się uwarunkowań. Od lat 80. XX w. wdrażana jest zasada, aby ochronę środowiska traktować jako integralną część polityki rolnej. W Polsce kierunek dla takiego rozwoju obszarów wiejskich, który zapewni możliwość podtrzymania rozwoju zrównoważonego i jednocześnie żywotności tych obszarów, jest między innymi zapewniony przez cele nowej WPR. Wytuczne dla takiego rozwoju zostały także podane w Deklaracji z Cork z 1996 r. oraz w będącej jej kontynuacją Deklaracji z Cork 2.0. z 2016 r.

Dla zachowania żywotności obszarów wiejskich ważne jest tam priorytetowe traktowanie trwałego rozwoju, utrwalenie walorów krajobrazowych i kulturowych oraz uproszczony dostęp do wsparcia rolnictwa.

Ogólna trudność pomiaru zrównoważonego rozwoju wynika chociażby z utrudnienia oceny samego rozwoju jako procesu. Rozpatrując rozwój zrównoważony jako stan równowagi pomiędzy rozwojem ekonomicznym, ekologicznym i społecznym, analogicznie jak równowagę czynników produkcji, można wyróżnić wiele wariantów proporcji pomiędzy wielkością ocenianych parametrów. W sytuacji, gdy za równowagę przyjmiemy taki stan rozwoju, w którym mierzone parametry jego poziomu będą równe, wówczas wektory wpisane w trójkąt równoboczny też będą równe. W przypadku, gdy ocenione parametry rozwoju będą różne, powstanie nowy stan nierównoważenia, przy dominacji rozwoju ekologicznego nad ekonomicznym i społecznym lub przy zbliżonych wielkościach rozwoju ekologicznego i społecznego. Proces przemian decydujących o zrównoważeniu rozwoju posiada charakter dynamiczny, dlatego liczba wariantów wzajemnych relacji jest praktycznie nieograniczona. Z tego powodu nadmierna koncentracja demograficzna, urbanizacyjna, industrialna, czy w ogóle działalności gospodarczej stwarza różnorodne i trwałe skutki nierównoważenia rozwoju w obszarach wiejskich. Pozbawia równocześnie sąsiednie regiony szans na rozwój lokalny. Stąd też, z punktu widzenia żywotności obszarów wiejskich i ich zrównoważonego rozwoju zasadne jest wspieranie środkami pomocowymi rozwoju biednych regionów i gmin oraz gospodarstw rolnych pełniących usługi na rzecz środowiska.

Literatura

- Adamowicz M. (2000). Integracja polityki ekologicznej i polityki rolnej jako droga do zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa. Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 40.
- Brown L.R. (2001). Eco-Economy. Building an economy for the earth. Earth Policy Institute – W.W. Norton & Company, New York-London.

- Bugno A., Durak T. (2018). Zrównoważony rozwój w leśnictwie. *Polish Journal for Sustainable Development*, 22 (1): 7–12.
- Chmielewski S. (2009). *Natura 2000 w gminie, powiecie, województwie*. Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- Daujanov A., Groeneveld R., Pulatov A., Heijman W.J.M. (2016). Cost-benefit analysis of conservation agriculture implementation in Syrdarya Province of Uzbekistan. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, 2: 48–52.
- Deklaracja Cork 2.0. (2016). *Lepsze życie na obszarach wiejskich*. Luksemburg, Urząd Publikacji Unii Europejskiej.
- Dimitrov D.K., Ivanova M. (2017). Trends in organic farming development in Bulgaria: applying circular economy principles to sustainable rural development. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, 1: 10–16.
- Hahn R.W., Stavins R.N. (1991). *Economic incentives for environmental protection: Integrating theory and practice*. Kennedy School of Government, Harvard University.
- Heydrich M. (1997). Prawne aspekty trwałego rozwoju. *Prawo Rolne*, 4 (26).
- Jeżyńska B. (2018). Partnerstwo wiejsko-miejskie jako koncepcja zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. *Teka Kom. Praw. – OL PAN*, XI (1): 73–86.
- Knutelski S. (2018). Różnorodność biotyczna dobrostanem ludzkości. *Polish Journal for Sustainable Development*, 22 (1): 27–38.
- Kopeć S., Kostuch R. (2005). Trawy siedlisk skrajnie wyjąłowanych i zakwaszonych w górach i na niżu. *Wieś i Doradztwo. Pismo Małopolskiego Stowarzyszenia Doradztwa Rolniczego*, 1–2: 27–30.
- Kostecka J. (2009). Przestrzeń przyrodnicza jako wartość dla zrównoważonego rozwoju. *Zesz. Nauk. Płd.-Wsch. Oddziału PTIE i PTG w Rzeszowie*, 11: 135–140.
- Majewski E. (2008). *Trwały rozwój i trwałe rolnictwo – teoria a praktyka gospodarstw rolniczych*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Musiał W. (2008). *Procesy dostosowawcze i dywersyfikacyjne wsi i rolnictwa Karpat Polskich*. W: *Monografie IRWiR PAN*, Warszawa.
- Musiał K., Grygierzec B. (2019). Ochrona ciepłolubnych siedlisk marginalnych na Miechowszczyźnie a rozwój zrównoważony. *Polish Journal for Sustainable Development*, 23 (1): 41–48.
- Musiał W., Musiał K. (2017). Następstwa dezagrarnizacji w sferze produkcyjnej i ekologicznej na przykładzie wybranych powiatów województwa podkarpackiego. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, XIX (5): 149–157.
- Musiał K., Musiał W. (2020). *Dezagrarnizacja i dezanimalizacja na obszarach chronionych województwa świętokrzyskiego – aspekty przyrodnicze, ekonomiczne i instytucjonalne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego.
- Musiał W., Musiał K. (2021). Ecologisation of agriculture in conservation areas within Poland’s new environmental architecture. *Conference Proceedings of the 37th IBIMA Conference (International Business Information Management Association)*, 30–31.05.2021, Cordoba, Spain (ISBN: 978-0-9998551-6-4, Published in the USA) (Indexed by: Web of Science; Scopus).
- Musiał K., Szumiec A. (2021). Istota Zielonego Ładu we Wspólnej Polityce Rolnej 2021–2027 – wyzwania dla rolnictwa w aspekcie ochrony środowiska i przyrody. *Wiadomości Zootechniczne*, LIX (2021), 3: 3–14.
- Pe’er G., Zingrebe Y., Moreira F., Sirami C., Schindler S., Müller R., Bontzorlos V., Clough D., Bezák P., Bonn A., Hansjürgens B., Lomba A., Möckel S., Passoni G., Schleyer Ch., Schmid J., Lakner S. (2019). A greener path for the EU Common Agricultural Policy. *Science*, 365: 449–451.
- Power T.M. (1996). *Lost landscapes and failed economies: The search of the value of place*. Island Paper, Washington.

- Roszkowska E. (2007). Zrównoważony rozwój jako równowaga dynamiczna w uogólnianej grze społecznej. *Ekonomia i Środowisko*, 1 (31).
- Rural Connections (2016). European network for rural development. Luksemburg, Urząd Publikacji Unii Europejskiej.
- Sawicka Z. (2015). Utrzymanie żywotności obszarów wiejskich. Doświadczenia Bawarii z lat 1945–2005. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 3: 83–94.
- Seroka-Stolka O., Jelonek D. (2013). Environmental awareness and the best environmental practices in SME of the food industry in the Częstochowa Region. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, 1: 34–37.
- Sulich A. (2018). Znaczenie koncepcji ekonomii zrównoważonego rozwoju. *Rynek – Społeczeństwo – Kultura*, 4 (30): 24–27.
- Ślusarz G. (2005). Studium społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich w świetle zagrożeń marginalizacją. Na przykładzie woj. podkarpackiego. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Monografie i Opracowania, 1.
- Świąder M. (2015). Zrównoważony rozwój regionalny. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 3656: 131–146.
- Woś A. (1998). Polityka środowiskowa. W: *Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego*, FAPA, Warszawa.
- Zaktualizowana koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju (2006). *Studia Regionalne i Lokalne*. Wydanie specjalne, 2.

VIBRANT RURAL AREAS IN LINE WITH THE IDEA OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary

The aim of the review study was an attempt to characterize selected conditions necessary to maintain the vitality of rural areas, without excessive human impact on the environment and nature. For many decades, there have been implemented in rural areas some solutions to inhibit negative processes, such as the loss of habitats and biodiversity, resulting on the one hand from the intensification of agriculture, and the abandonment of agricultural use on the other. The basis of the concept of sustainable development is a search for the balance between them. The chance for that is a socio-economic development that allows for the optimal use of environmental resources, taking into account their multifunctionality, without disturbing the natural balance. Likewise the new CAP 2021–2027 presents proposals for ecologisation of agriculture and sustainability of agricultural production. Guidance for such development was also given in the Cork Declaration in 1996 and its follow-up the Cork 2.0. Declaration in 2016. In order to maintain the vitality of rural areas, it is important that priority is given to sustainable development, preservation of cultural landscapes and local heritage, with the simplified access to the support of agriculture.

Key words: rural areas, sustainable development, environment and nature